

Bethlen Gábor fejedelmi könyvtárának egy darabja Sárospatakon

BETHLEN Gábor fejedelmi könyvtáráról, szorgalmasan összegyűjtött adatai alapján, a legalaposabb tanulmányokat a közelmúltban VITA Zsigmond írta. Előbb a *Magyar Könyvszemlében*,¹ majd részletesebben Bukarestben megjelent tanulmánykötetében² a szakember hozzáértésével és lelkesedésével szinte már minden lényegeset elmondott, amit a fennmaradt nagyon kevés adat felhasználásával erről a könyvtárról el lehet mondani. Korábban nem ismert, néhány igen értékes adat található HERPEY Jánosnak kutatásait, jegyzeteit tartalmazó, halála után publikált cikkeiben.³ Ezeket is felhasználva érdekes következtetéseket von le a gyulafehérvári könyvtárral kapcsolatban JAKÓ Zsigmond *A Bethlen-kollégium könyvtárának kezdeti és első korszaka (1622–1658)* c. tanulmányában.⁴ Többek között arra a következtetésre jut, hogy a gyulafehérvári fejedelmi könyvtár kezdetben kettős jelleggel működött: fejedelmi és kollégiumi könyvtár volt egyszerre. Majd, a szakirodalomban azt az eddig ilyen határozottsággal nem képviselt véleményt hangoztatja, hogy a fejedelmi könyvtárnak jóval kisebb hányada pusztult el az 1658-as és 1661-es török-tatár pusztításokkor, mint gondolták. Szerinte már jóval a pusztulás előtt a könyvtár anyagának jelentős része más könyvtárakba, többek között a pataki fejedelmi, illetve kollégiumi könyvtárba került.

A tény azonban az, hogy a kései magyar reneszánsz eme igen jelentős könyvtárának csak néhány megmaradt darabjáról tud a szakirodalom. Kettőt a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban őriznek,⁵ egy a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában található.⁶ Ide sorolhatjuk még az ERNST Lajos gyűjteményéhez tartozó, 1936-ban az Iparművészeti Múzeum kiállításán színes rajzban bemutatott és a katalógusban *Régi Magyar Kötések a XV–XVIII. századból* 5/A. szám alatt röviden ismertetett könyvet.⁷

VITA Zsigmond említett írásaiban további kutatásra buzdított. Hangot adott óvatosan annak a reményének, hogy a „további kutatások folyamán a fejedelmek egy két könyvére rábukkanhatunk” még. Szerinte a „tatárdúlás előtt elszállított, vagy a pusztuláskor szétszóródott könyvek közül egyesek a sáros-

¹ *Magyar Könyvszemle* 1965. 3. sz.

² VITA Zsigmond: *Tudománnyal és cselekedettel. Tanulmányok*. Bukarest, 1968.

³ HERPEY János: *Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. Bp.—Szeged, 1965. I. k.

⁴ *Korunk Évkönyve*, 1973. Kolozsvár, 1972. 89–100. l.

⁵ *Magyar Könyvszemle* 1965. 3. sz. 226–227. l.

⁶ *Magyar Könyvszemle* 1969. 4. sz. 376–377. l.

⁷ *Régi magyar könyvkötések Végh Gyula színes rajzaiban*. A Magyar Bibliophil Társaság kiállítása Budapesten, 1936 Április havában az Iparművészeti Múzeumban. Bp. 1936. 23. l.

pataki, az enyedi könyvtárba, vagy esetleg magánosokhoz kerülhettek”.⁸ JAKÓ Zsigmond I. RÁKÓCZI Györgynek Tolnai Istvánhoz írott egyik levele és HERÉPEY János 1961-ben közölt adata alapján feltételezi, hogy a gyulafehérvári fejedelmi könyvtárnak „egyes részleteit nem ugyanaz a végzet sújtotta és így töredékei még hosszú ideig, hihetőleg 1849-ig, vagy akár napjainkig fennmaradhattak. Jóllehet az ellenreformáció 1671 után a pataki kollégium könyvtárát erősen megtizedelte, mégis ott I. RÁKÓCZI György és Zsigmond gyűjteményéből akkora tekintélyes anyag maradt, hogy — úgy látszik — a gyulafehérvári provenienciájú darabok utáni kutatás eredménnyel kecsegtetne.”⁹

Sajnos a Rákócziak gyűjteményéből megmaradt anyag a pataki könyvtárban nem mondható tekintélyesnek, inkább töredékesnek, mégis mindkét szerző sejtése jó volt. Sárospatakon a Református Kollégium — jelenleg a Tiszán-inneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei — Nagykönyvtára valóban őriz BETHLEN Gábor fejedelmi könyvtárából egy kötetet. Ennek eredeti, csodálatosan szép, a fejedelem superexlibris-ével díszített kötése viszonylag épen megmaradt.

Úgy gondoljuk, nem lesz haszontalan, mert a (BETHLEN Gábor) fejedelmi könyvtárával kapcsolatos feltételezéseink tárgyi alapját is gazdagítja majd, ha a könyvet, főleg annak kötését és sorsát röviden ismertetjük.

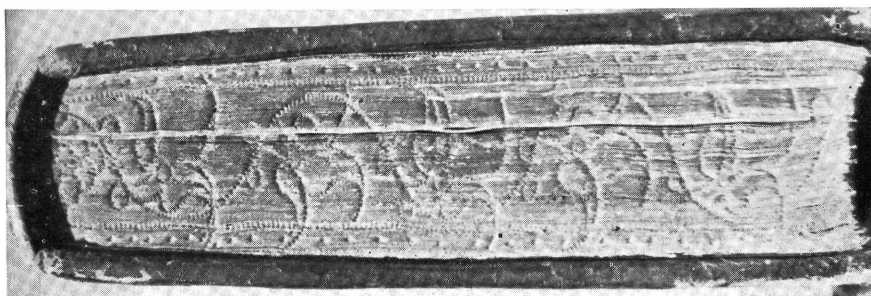
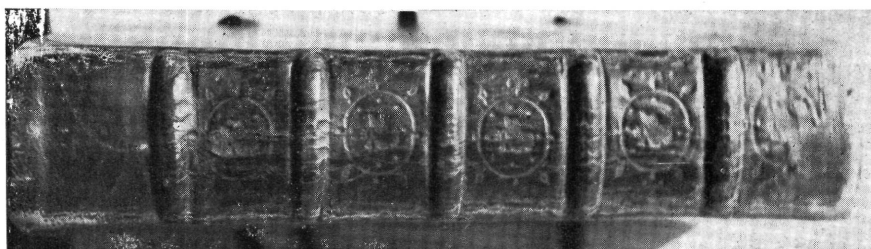
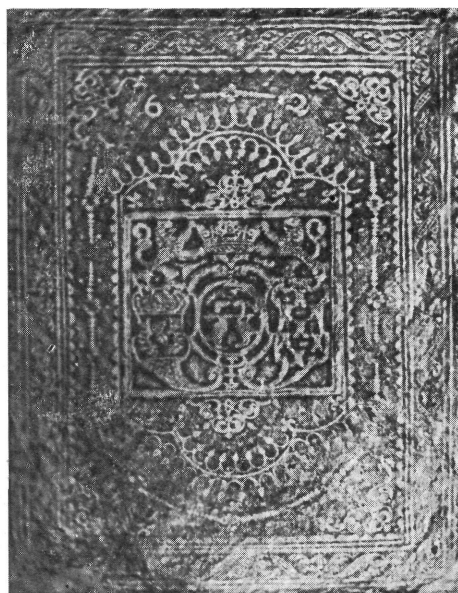
A könyv BETHLEN Gábor feleségének, KÁROLYI Zsuzsannának a temetésekor elhangzott beszédek, magasztaló és gyászverseket, valamint a temetés eseményeinek rövid ismertetését tartalmazza. Gyulafehérváron jelent meg (1624-ben). Két külön lapszámozott részből áll. Az elsőnek latin, a másodiknak magyar címlapja van.¹⁰ A könyv szerkesztői: BOITHI (VERES) Gáspár, ekkor gyulafehérvári tanár, a fejedelem udvari történetírója és KESERŰI DAYKA János, a fejedelem udvari papja, az erdélyi református egyház püspöke voltak. Utóbbi írta a második részhez a Praefatiót, ahol elmondja, hogy a munka a fejedelem rendelkezésére és költségével készült és kissé késve jelent meg:

„Ez végre imé az Halotti Pompát is, mellyet . . . az mi Kegyelmes Fejedelem Urunknak . . . parancsolattyából, azon renddel, az mint lött, kibocsátottuk: mellyet ennél előbb kellett volna cselekednünk, de az sok alkalmatlanságok miatt . . . semmiképpen

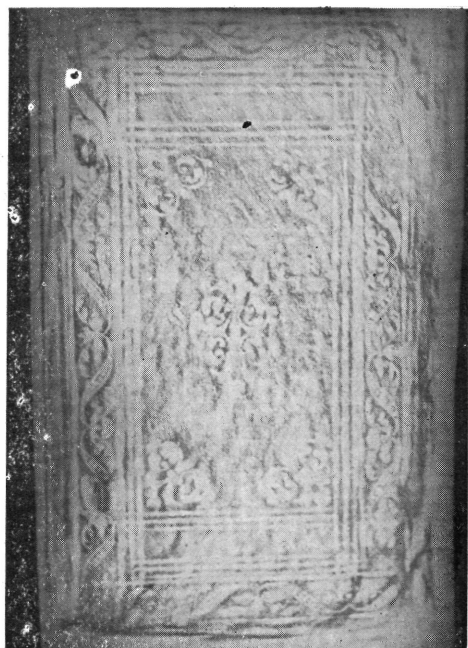
⁸ VITA Zsigmond: *Tudománnyal és cselekedettel*. Bukarest, 1968. 20, 22. l.

⁹ JAKÓ Zsigmond: *A Bethlen-kollégium könyvtárának kezdetei és első korszaka (1622–1658)*. = *Korunk Évkönyve*, 1973. Kolozsvár, 1972. 95. l.

¹⁰ EXEQUIARUM / Coeremonialium / SERENISSIMAE / Principis ac Dominae Dnae / SUSANNAE CAROLI SACRI ROMANI IMPERII Transilvaniaeque Principis, partium Regni / Hungariae Dominae, Siculorum Comitissae / Opoliae Ratiboriaeque Ducissae / LIBELLI DUO. / In quibus Orationes et Carmina eorum, qui funebrem / Pompam lucubrationibus suis ornarunt, continentur. / ALBAE-IULIAE / Permissu Sacri Romani Imperii Transylvaniae^q Principis / EXCUSI / PER / Andream Valasutium et Martinum Mezlenium / ANNO Salutis Nostrae MDCXXIV. [40, 168 l. [A 28. l.-ig kettős számozás, így a valóságban csak 154 l.], [38] l. — A második rész címlapja: EXEQUIAE PRINCIPALES / Az az / HALOTTI / POMPA, MELLYEL / az Istenfélő, kegyes természetű Felseges KAROLYI SUSAN- / NANAK Erdely és Magyarország Feje- / delem Asszonyának, az Felseges GÁBOR- / nak, Isten kegyelméből Romai Imperiumnak és / Erdely-országnak Fejedelmének, Magyar-ország / reszeinek Vranak, Szekelyek Ispany- / nyanak, Opo- / liának penig és Ratiboriának Herczegének, etc. / szerelmes házastársának le vetkezet és nallunk / hagyot testi Satoranak, földben takarittatasakor / utolsó tisztesseg tetetet 1622. esztendőben / Maiusban, Iuniusban és Iuliusban. / Ket Classisokban rendeltet, es boldog emlékezetire / azon rendel, a mint löt, ki bocsattatot. / FEIER-VARAT, Nyomtattak / Valasz-uti Andreas, es Mezleni Marton. / ANNO Dn. MDCXXIV. [12], 264 l.

1. ábra

2. ábra

nem lehetett . . . Te tiszted annakokáért, keresztyén olvasó, mind ez mi hasznodra való igyekezetünket és Fejedelem Urunknak ennyi költségével kibocsátott munkánkat jó néven vened . . .”¹¹

Természetesen a mű és annak pataki példánya nem ismeretlen. SZABÓ Károly az RMK, I. 539. szám alatt írta le. Leírása végén említi, hogy a könyv első részében csak egy magyar nyelvű beszéd van. A második rész tartalmát részletesen közli. SZABÓ Károly úgy tudta és ezt jelezte is, hogy Sárospatakon két példány van ebből a műből. Sajnos ez téves közlés volt, mert a Református Kollégium könyvtára 1879-ben is csak egy példányt őrzött és jelenleg is csak egy van belőle.

Véleményünk szerint a BETHLEN Gábor könyvtárát és a fejedelem könyvszeretetét, ízlését elsősorban könyvünk kötése reprezentálja. Ezért a következőkben ezt igyekszünk kissé részletesebben ismertetni és elemezni. (1. ábra)

Könyvünknek sötét barna, valamikor kézi aranyozással díszített egész bőr kötése van. Az aranyozás a viszontagságos idők folyamán, amin könyvünket sorsa végigvitte, erősen megkopott. Nagyon halványan a nyoma itt-ott még látható. A pozitív metszésű bélyegzők mintái viszont nagyon jól látszanak.

A kompaktor mindkét kötéstáblát és a gerincet gazdagon, de ízlésesen díszítette. A kötés tervezése, a díszítés kompozíciója és kivitelezése jó képeségű, gyakorlott mesterre vall. A táblák mérete 197 × 154 mm. A felső táblát három sávból komponált keret övezi. A külső első sáv kis félkörlapok nyomott sora, amit két, egy vékonyabb és egy vastagabb egymással párhuzamos vonal követ. Mindhárom sáv görgetővel készült. Egy centiméterrel beljebb a hármassáv fordított sorrendben ismétlődik. A közöttük levő szalag-mezőben zárt szerkezetű díszítőformák bélyegzőjével nagyon ízléses ornamensnt nyomott be a mester. Ebben az ornamensben három egység különböztethető meg. Az egyik a későbbi erdélyi varrottasokon és szőttéseken is megtalálható, de XVII. századi erdélyi selyemhízesen is előforduló, úgynevezett kígyós motívum.¹² Ez ismétlődve, hullámvonalszerűen futja körbe a mezőt. Az így képződött hullámvölgyekben, homorulatokban egymással váltakozva kétféle, virágmotívumokból komponált, apró díszítőegységet találunk.

A kötéstáblát az a fentebb leírt keret nagyjából 23 mm mélységben veszi körül, létrehozva a tábla 151 × 105 mm-es téglalap alakú tükkrét. A tükörnek mind a négy sarkában azonos, átmenő szerkezetű elemekből képzett díszítőegységet láthatunk. Ezekkel a sarokdíszekkel a mester a belső tükör téglalapjának szögletességét igen szerencsésen és ízlésesen lekerekítette, s nemcsak a díszítő elemek további elhelyezését alapozta meg, hanem az egész tábladísznek szögletességéből adódó keménységét lecsökkentette és igen kellemes összehatást biztosított.

A lekerekített sarkú téglalap képzeletbeli vonala vezetni aztán körbe a nagybetűkből álló szöveget, illetve ennek belső oldalára nyomta be a könyvkötő BETHLEN Gábor fejedelmi titulását:

„GABR/iel/ : BETLEN : D/ei/ : G/ratia/ : S/acri/ : RO/mani/ : I/mperii/ : PRI/nceps/ : TRAN/silvaniaeque/ : PA/rtium/ : RE/gni/ : H/ungariae/ : D/ominus/ : ET SI/culorum/ : C/omes/ : OP/oliae/ : ET R/atiboriae/ : D/ux/.”

¹¹ EXEQUIAE PRINCIPALES . . . Praefatio [7–8.] 1.

¹² Magyar Művelődéstörténet. Szerk. DOMANOVSKY Sándor. 3. k 598. 602–605. 1.

A szöveg által határolt mezőnek, de az egész táblának is mértani közepén, a tükör szerkezeti beosztása által is hangsúlyozott központi helyen találjuk BETHLEN Gábor fejedelmi címerét. Maga a címer 72×61 mm-es, két vonalú keretben helyezkedik el. Az egész címert egy zárt szerkezetű bélyegzővel nyomták. A címer két oldalsó, hosszabb kerete mellett a mester végigfuttatott még görgetővel egy-egy sor apró félkörlapokból álló sávot, hasonlóan a tábla szélső kereténél alkalmazott sávokhoz. A keret alsó és felső széléhez pedig háromkarélysos vonalvezetésű, körzetekkel nyomott díszítést csatlakoztatott. Itt a középső karély nagyjából fél, a két szélső hatod körívnyi. A vonalas íveket kívül és belül apró körívekből és lándzsahegyekből alkotott díszítő elemsor követi. A félkörívekbe belenyomta még a mester a tükör négy sarkán már alkalmazott ornamenseket. Ezekkel a karélysos díszítőegységekkel töltötte ki a lekerekített téglalapmezőnek a címer alatt és felett keletkezett hézagait.

A tábla közepén látható címer BETHLEN Gábornak királlyá választása előtt használt címerformája. Ezt használta 1613-tól, fejedelemsé válogatásától 1620-ig, királlyá választásáig. Ezt a címert láthatjuk fejedelmi pecsétjén,¹³ amit 1614-ben véstek, valamint egyik tallérján, amit még szintén királlyá választása előtt, 1619-ben veretett.¹⁴ BETHLEN ugyanis 1620-tól, királlyá választásától kezdve mind pecsétein,¹⁵ mind pénzein¹⁶ Magyarország címerével bővítette meg erdélyi fejedelmi címerét. Ettől kezdve titulusai között a következőt is használta: „ELEC(tus) : HUNG(ariae) : DAL(matiae) : CRO(atiae) : SCLA(voniae) : REX . . .” Ezt a meg bővített címert nyomtatták rá a temetéséről kiadott könyv címlapjára is,¹⁷ bár köriratából a „választott király” titulust elhagyták.

Mindezt azért jegyeztük meg, mert ezek alapján úgy véljük, hogy az 1624-ben kötött könyvünk táblájának díszítéséhez, a superexlibris-hez olyan címerbélyegzőt használtak, amit még 1620 előtt metszettek, illetve ezzel a címerrel díszített kötésbe már 1620 előtt kötöttek a fejedelmi könyvtár számára a kompaktorok.

A kötéstábla tükrének közepét uraló fejedelmi címer a következő részekből áll: felső részén két egymással szembeálló oroszlán tart egy nyílt koronát. A két oroszlán alatt, alul középre hajló és keskenyedő két paizsban Erdély címere: jobb oldalon a hét bástya, bal oldalon a fél sas, a nap és a félhold. Ez a két paizs veszi körül a farkát harapó sárkánnyal keretezett, nyakukon nyíllal átlótt, egymással szembenéző két hattyút, a BETHLEN család címerét.

Az alsó tábla kompozíciója és díszítése szinte teljesen megegyezik a felsőével. Különbség csupán annyi, hogy az alsóról hiányzik a címer körirata, a fejedelmi titulus szövege. Helyette a címer fölött az 1624-es évszámot találjuk, illetve alatta ötlevelű, apró virágmintából és pontokból képzett díszítő sort.

A könyv gerincén is nagyon ízléses, arányos, szép díszítést láthatunk, bár a kötet ezen a részén, a hátvégeken érte a nagyobb sérülés. Az öt borda alkotta hat gerincmezőbe először egy-egy kört nyomott a mester, két félves körzettel. A körvonal mentén belől pontok, kívül lándzsahegyek futnak. Mind-

¹³ *A Magyar Nemzet Története*. Szerk. SZILÁGYI Sándor. 6. k. Bp. 1898. 162. l.

¹⁴ *Martin Schmeizels Erleuterung Gold- und Silberner Münzen von Siebenbürgen*. Halle, 1748. 66. l. Tab. V.

¹⁵ *A Magyar Nemzet Története*. Szerk. SZILÁGYI Sándor. 6. k. Bp. 1898. 303, 339. l.

¹⁶ I. m. 324, 327. l. — *Martin Schmeizels Erleuterung Gold- und Silberner Münzen von Siebenbürgen*. Halle, 1748. 66–67. l. Tab. V, VI.

¹⁷ *A Magyar Nemzet Története*. Szerk. SZILÁGYI Sándor. 6. k. Bp. 1898. 409. l.

egyik körben egy-egy zárt szerkezetű bélyegzővel nyomott bagoly, a tudomány istennőjének, Pallas Athénének a madara áll. Ezzel a díszítő motívummal XVII. századi magyarországi kötésen, se táblán, se gerincen, eddig még nem találkoztunk.

Bár a kötéstáblák kézi aranyozása, mint már említettük, lekopott, kissé sérülten és halványan, de még mindig jól láthatóan megmaradt viszont a könyv pontozással díszített arany metszése mind a három oldalon.

Nem kell hozzá különösebb fantázia, hogy a viszonylag épen maradt kötésünkre visszaképzeljük a kézi aranyozás ragyogását, s magunk elé idézzük könyvünknek sok, hasonlóan pompás kötésbe kötött, a pusztításoknak áldozatul esett társát, mikor még a gyulafehérvári fejedelmi könyvtár polcain sorakoztak. De magában ebben a megmaradt, szerintünk legépebben megőrződött példányban is a könyvtár gazdájának igényességét és a kötést díszítő mester hozzáértését szemléljük. Ez a kötés is alátámasztja azt a sokak által képviselt nézetet, hogy BETHLEN Gábor, bár lehetőségeivel mindig nagyon reálisan számolt vetett, MÁTYÁST tartotta eszményképének, s őt könyvtárában is utánozni szerette volna, miután a korvinnak visszaszerzésére irányuló próbálkozásai ugyanolyan sikertelenek voltak, mint utódjáé, I. RÁKÓCZI Györgyé. A fejedelmi bibliothékának, ez a Patakon őrzött értékes darabja, kötésének háromszázötven év múlva is megkapó szépségével, mesterének szakértelmét is dicsérő kivitelezésével a szakembereknek azt a feltevését is támogatja, hogy BETHLEN Gábor könyvtára a XVII. század egyik legpompásabb és legértékesebb magyar könyvtára volt.

Ezen túl kötésünket — tanulmányunk vége felé bemutatandó két másik kötéssel együtt — a magyar könyvkötészet történetében egy olyan korszak jelentős dokumentumának is tekinthetjük, amiből eddig nagyon kevés kötést ismerünk. Ez a korszak a korvina kötések és az erdélyi legyeződiszes kötéseknek, zömmel a XVII. század végén való megjelenése közé esik.

Felelnünk kell még arra a kérdésre, hogy ki volt a kötéstáblák készítője, díszítője és hol, melyik műhelyben dolgozott az a kompaktor, aki ilyen magas szinten művelte szakmáját.

A könyv impresszum-adataiból annyit tudunk, hogy azt 1624-ben nyomtatták Gyulafehérváron VÁLASZUTI András és MEZLENI Márton. A kötéstáblán is az 1624-es évszámot láthatjuk. A szakirodalomban ennek alapján a legutóbbi évekig úgy vélekedtek, hogy a két nyomdász egyszerre, illetve egymás után vezette ebben az időben a gyulafehérvári nyomdát.¹⁸ HEREPÉY János újabban feltárt és közölt adatai alapján viszont azt állítja, hogy „mind a ketten más-más felé működtek. Az egyik a kolozsvári Heltai-nyomdát, a másik pedig a fehérvári tipográfiát irányította.”¹⁹ A *Kolozsvári sáfárpolgárok számadáskönyve* adataival igazolja, hogy VÁLASZUTI András 1622. Július 10-től 1624. November 3-ig nem Gyulafehérváron, hanem Kolozsváron működött. Továbbá feltételezi, illetve a könyv betűtípusainak különbözősége és egy szakértői vélemény alapján²⁰ azt állítja, hogy a könyv két részét két nyomdában, a kolozsváriiban

¹⁸ NOVÁK László: *A Nyomdászat története*. III. könyv. XVII. század. Bp. 1928. 44, 47. l. — PUSZTAI Ferenc: *Nyomdászati enciklopédia*. Bp. 1902. 461. l. — *Kalauz az Orsz. Magyar Iparművészeti Múzeum részéről rendezett kiállításához*. Bp. 1882. 141. l. — FITZ József: *A magyar könyv története 1711-ig*. Bp. 1959. 148. l.

¹⁹ HEREPÉY János: *Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. I. Bp. — Szeged, 1968. 509. l.

²⁰ HEREPÉY I. m. 509. — *Magyar Könyvszemle* 1963. 3. sz. 172. l.

és a gyulafehérváriiban szedték és nyomtatták. A BETHLEN által alapított gyulafehérvári nyomda első tipografusát nem ismerjük. HERPEY az általa feltárt adatokra támaszkodva úgy véli, hogy a fejedelem külföldről hozatott nyomdászt 1622-ben, aki azonban egy év múlva elment Gyulafehérvárról. Elképzelhető, hogy visszatért és azonos az 1628-ban már Gyulafehérváron nyomtató LIGNICZEI EFMURDT Jakabbal, aki később a fejedelem „typographusának és compactorának” nevezi magát²¹ s a rendelkezésünkre álló adatok szerint 1834-ig dolgozott Gyulafehérváron. MEZLENI Márton 1624-ben a gyulafehérvári nyomda vezetője, 1628-tól beosztott munkása volt.

Mivel ebben az időben már a legtöbb helyen a könyvkötőműhely együtt van a nyomdával, amint Gyulafehérvárról is pontos adatunk van néhány évvel későbből, hogy a nyomda és a könyvkötőműhely vezetője egy személy — elképzelhető, hogy bármelyik nyomdában, akár a kolozsváriiban, akár a gyulafehérváriiban is beköthették könyvünket. Ebben az esztendőben azonban még a kolozsvári volt a fejlettebb és felszereltebb, hiszen a HELTAI-féle nyomdának a fejlődése töretlen volt, míg Gyulafehérvárról a HOFFHALTER-nyomda alapítása, 1576 után nem sokkal elköltözött és a BETHLEN által csak 1619-ben alapított nyomda az első években eléggé kezdetleges lehetett, mert rövid idő alatt kétszer, 1622-ben és 1629-ben is fejleszteni kellett.²²

Ha mindezt figyelembe vesszük és arra gondolunk, hogy a kötéstáblák díszítésének megtervezése, kivitelezése, a kézi aranyozás és arany metszés ezen a szinten nemcsak komoly szakértelmet és gyakorlatot, de jó felszerelést, szerzőszámokat is kívánt, akkor kézenfekvőbb azt feltételeznünk, hogy a könyv kötését a nagyobb hagyományokkal s ekkor még feltétlenül jobb felszereléssel rendelkező kolozsvári HELTAI-féle nyomdában készítették a fejedelem részére. Talán éppen VÁLASZUTI András, vagy valaki az ő irányítása és felügyelete alatt.

Ennek a feltételezésünknek erősítésére említjük és mutatjuk be a kolozsvári nyomda két, szintén a sárospataki Nagykönyvtárban is megtalálható termékének kötéstábláit, illetve azok díszítését. Az egyik ENYEDI György latin bibliamagyarázatainak TOROCKAI Máté által készített magyar fordítása. Ez Kolozsváron először 1619-ben, illetve új címlappal 1620-ban jelent meg. Itt kötötték be 1621-ben I. M. W. (?) részére.²³ A másik MELOTAI NYILAS István *Agendája*, amit 1621-ben nyomtattak, s valószínűleg még ebben az évben, vagy röviddel ezután kötöttek be. Mindkét könyv kötéstábláin a keretsávok közötti szalagmezőben ugyanazt a zárt szerkezetű, görgetőre metszett bélyegzővel készített ornamenst, ugyanazokat a virágmotívumokból szerkesztett díszítő egységeket találjuk, mint könyvünkön. (2. ábra). Meggyőződésünk, hogy ugyanazzal a szerzőszámmal nyomták őket. Ezzel szemben a gyulafehérvári egykorú kiadványokból is van a pataki könyvtárban egy szép, korabeli kötésű kolligátum, de a kötés díszítő elemei semmi rokonságot sem mutatnak a mi kötetünk díszítésével.²⁵

Természetesen Patakon, mióta a könyv bekerült az állományba, mindig számon tartották. Néhány szerény publikációban hivatkoztak is rá, de a példány, illetve a kötés jelentőségét nem hangsúlyozták eléggé.

²¹ HERPEY I. m. 510—516. l.

²² JAKÓ Zsigmond: *Könyv és könyvtár művelődésünkben.* = Korunk. 1972. 1. sz. 16. l.

²³ RMK I. 503.

²⁴ RMK I. 515.

²⁵ RMK I. 617, 678.

SZOMBATHY János, a könyvtár igen jelentős, tudós pataki professzor-könyvtárosa, ebből a példányból idéz, amikor az iskola történetével foglalkozó munkájában BETHLEN Gábor fejedelemnek és az iskolának a kapcsolatáról szól.²⁶ DEÁK Geyza, sárospataki rajz- és művészettörténet tanár a diákok számára, a könyvdíszítő művészet megkedveltetése érdekében írott. Pápán megjelent könyvecskéjében már a kötésről is beszél, bár magát a könyvet tartalmilag tévesen említi:

„A sárospataki főiskola könyvtárában ilyen címeres kötésű könyv több van. A többek között ilyen . . . a Bethlen család Újtestamentoma, melyen a Bethlenek bőrbé préselt címere van . . .”²⁷

Bőrbé préselt BETHLEN-címer a pataki könyvtárban csak a mi könyvünk kötéstábláján van, DEÁK Geyza is ezt láthatta.

HARSÁNYI István, sárospataki könyvtáros is említi a Rákóczi-könyvtár katalógusának közlésekor az egyik lábjegyzetben:

„17. RMK. I. 539. sz. Ma is meg van. Jelzete S. 963. Előbb Bethlen Gáboré volt. Neve az előtáblába van préselve. Bekötési tábláin az iktári Bethlen-címerrel.”²⁸

HARSÁNYI ezt a példányt tehát a Rákóczi-könyvtár példányának tartja.

GULYÁS József, szintén pataki könyvtáros, rövid közleményében,²⁹ az országos BETHLEN-ünnepségekre és a debreceni kollégium kiállításon is bemutatott BETHLEN-reliquiáira reflektálva említi, hogy a „pataki könyvtárban is vannak Bethlen-reliquiák”. Ezután felsorol néhány, inkább Bethlen korából származó kéziratot, szól a BETHLEN autográf aláírásával ellátott, 1620-as országgyűlési határozatokról, de érthetetlen módon hallgat ebben a közleményében könyvünk-ről.

Hátra van még a könyv sorsának felderítése. Hogyan, milyen úton is került a gyulafehérvári fejedelmi könyvtárból Patakra. Mielőtt ezt tennénk, röviden rámutatunk azokra a kapcsolatokra, melyek a XVII. században Gyulafehérvár és Sárospatak között létrejöttek, s esetleg könyvünk sorsát is érinthették.

A század elején BETHLEN Gábor művelődéspolitikai koncepciójába az erdélyi kollégiumokkal együtt a pataki iskolát is belefoglalta. Ennek egyik legbeszédesebb dokumentuma a BETHLEN által tartott 1619/1620-as pozsonyi országgyűlés rendelkezése:

„II. A sárospataki schola táplálására való jövedelemmel és felette szükséges épületekkel s házakkal öregbítették, hogy minden rendeknek gyermekei abban türhető költséggel az Akadémiában való tanulásra készíttethessenek és tápláltathassanak és abban leendő tanítómestereknek elegendő számok tisztoséges fizetéssel tartathassanak. Erre nézve határozatott: a pataki scholára provisionak kell lenni.”³⁰

SZOMBATHY János iskolatörténetében azt is említi, hogy BETHLEN Gábor és felesége jóvoltából a külföldi akadémiákon a pataki iskolának sok diákja, köztük GELEI KATONA István is tanult.³¹ Így nem véletlen, hogy a BETHLEN

²⁶ SZOMBATHY János: *A Sárospataki Főiskola története*. Sp. 1919. 163. 1.

²⁷ DEÁK Geyza: *A könyv és a könyv díszítése*. Pápa, 1910. 51. 1.

²⁸ HARSÁNYI István: *A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa*. Bp. 1917. 64. 1.

²⁹ GULYÁS József: *Emlékek és emlékezések*. Sp. 1931. 7. 1.

³⁰ ZSILINSZKY Mihály: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai 2. k.* Bp. 1891. 188. 1.

³¹ SZOMBATHY János: *A Sárospataki Főiskola története*. Sp. 1919. 124–125. 1.

Gáborné temetésére a pataki kollégium tanárai és diákjai is sok gyászverset készítettek, amik közül — szinte a többi kollégium diákjait mellőzve — feltűnően sokat közölt a szerkesztő BOITHI Gáspár a fejedelem rendelkezésére és költségén kiadott könyvünk első részében. A gyászversek pataki szerzői a két rector: a rector primarius és a rector secundarius, továbbá a senior, a collaborator primus és huszonhat diák.³²

Patakon azt is számon tartották mindig, hogy BETHLEN Gábor személyesen is megfordult 1620. Április végén a helységben, akkor még generálisa I. RÁKÓCZI György névnapjának ünnepein.³³

Még intenzívebb lett Gyulafehérvár és Patak között a kapcsolat a két RÁKÓCZI György fejedelemsége idején, lévén családi birtokaik egyik középpontja Sárospatak. A könyvszerető I. RÁKÓCZI György bizonyára nemcsak ismerte és használta, hanem egy darabig még fejlesztette is a gyulafehérvári könyvtárat.³⁴ Emellett családi könyvtárukat is mind ő, mind fia, Zsigmond igen szépen meggyarapították. Arra is van adatunk, hogy a gyulafehérvári könyvtárból még a tatárok pusztítása előtt hoztak át könyvanyagot Patakra. 1634-ben I. RÁKÓCZI György vitetett át 15 művet.³⁵ II. RÁKÓCZI György fejedelemsége idején LORÁNTFFY Zsuzsanna udvarmestere, BÁLPATAKY János 1653-ban 12 kísérő védelme alatt szállítatott Kolozsváron át „Fejervarról az Bibliothecából Derék könyveket Patakra”.³⁶ Ezek a könyvek valószínűleg a Rákócziak pataki családi könyvtárában maradtak. A könyvtárat nem sokkal a gyulafehérvári könyvtár pusztulása előtt RÁKÓCZI Zsigmond a pataki iskolára hagyományozta. Amikor pedig a WESSELÉNYI-féle mozgalom felszámolása után, 1671-ben a pataki iskolát elűzték székhelyéről s könyvtárának nagyobbik része elkallódott, a kollégium népe könyvtára töredékével Gyulafehérváron, APAFY Mihály fejedelem oltalma alatt talált menedéket egy évvel később.

Gyulafehérvár és Sárospatak között tehát valóban olyan szoros szálak szövődtek a XVII. század folyamán, hogy minden alapja megvan annak a feltételezésnek, miszerint a gyulafehérvári fejedelmi könyvtárból kerültek példányok Patakra, így köztük a mi könyvünk is, még a pusztulás előtt. Ez a véleménye lényegében HARSÁNYI Istvánnak is, aki — mint már korábban említettük — minden további nélkül azonosítja ezt a példányt a Rákóczi-könyvtár katalógusában szereplő példánnyal.³⁷ Ezt azonban ilyen határozottan azért

³² DAKRYA / in exequias tristissimas / SERENISSIMAE, PIIS- / simae, Omniumq, Matronalium / Virtutum Encomiis comulatissimae Heroinae / Ac Dominae SUSANNAE / Carolyi, etc. / PROFUSA / Humillimae observantiae et gratitudinis / ERGO / A / Rectoribus et Alumnis Illustris Scholae Saaros Patachinae / Maestissimis/. — A gyászversek szerzői: Joannes Filiczki P. C. et Illustris Scholae Saaros Patak Rector Primarius; Martinus D. Murakózi, Rector Scholae Secundarius; Joannes Simandi, Senior Scholae; Matthias D. Comiati, Collaborator primarius; Valentinus G. Dobrai; Joannes M. Gönci; Stephanus Galgoeci; Nicolaus K. Barovius; Stephanus Sz. Carolinus; Stephanus S. Miskolezi; Gregorius N. Tariani; Albertus G. Dioszeghinus; Michael Gönczi; Stephanus K. Szikszai; Joannes T. Abany; Paulus B. Lizkainus; Franciscus Kereszturi; Georgius Szempleni; Petrus Miskolezy; Thomas Ponicoenus; Stephanus P. Dioszegi; Joannes Barsi; Michael Aiy; Andreas K. Szikszai; Stephanus P. Szeli; Michael Paloczi; Demetrius Maklari; Gregorius Bathori; Joannes Monachinus; Michael Czechinus.

³³ *Emléklapok a Sárospataki Ev. Ref. Főiskola ifjúságának 1900 Dec. 8-án rendezett Bethlen-ünnepélye alkalmából.* Sp. 1900. 19. l.

³⁴ VITA Zsigmond: *Tudománnyal és cselekedettel.* Bukarest, 1968. 18–19. l.

³⁵ *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1875. 776. l.

³⁶ HERÉPEY János: *Miképpen került el a gyulafehérvári bibliothecának egy része az 1658. évi tatár pusztítást?* = *Magyar Könyvszemle* 1961. 171–172. l.

³⁷ HARSÁNYI István: *A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa.* Bp. 1917. 64. l.

sem állíthatjuk, mert a XVII. században történt három könyvtári rendezésnek a jelzetei, melyeket a könyvek sarkára és címlapjára írtak,³⁸ a theca, az ordo és a liber betűjelei, illetve száma, könyvünkön sehol sem található, de még a possessor-bejegyzések között sem szerepel sehol a főiskolai könyvtár. Valószínűleg ezért nem említi könyvünket SZINYEI Gerzson sem a könyvtár történetéről írott munkájában, amikor felsorolja „azon könyvek címét, amelyekről bebizonyíthatók, hogy a XVII. századbeli könyvtárból valók és egyszer egyik vagy másik kitűnőbb emberünk birtokában voltak.”³⁹ Bizonyossággal csak annyit állíthatunk, hogy a műből volt egy példány a Rákóczi-könyvtárban, ami 1660 előtt átkerült a kollégium könyvtárába és ott volt 1671-ig, az iskola elűzetéséig. Azt azonban nem tudjuk bizonyítani, hogy ez a mi példányunk lett volna. Sőt az sem lehetetlen, hogy röviddel megjelenése után a fejedelem a pataki iskolának is küldött a könyvből egy példányt, hiszen az iskola tanárai és diákjai verseit is tartalmazta. A pataki iskola felszámolásakor, 1671-ben azonban a könyvnek nyoma vész. A könyvtár szétszóródását és a könyvek sorsát részben feltáró dokumentumok⁴⁰ semmit sem tudnak róla.

Amikor az iskola a XVIII. század elején visszatelepült székelyére, és régi könyvtárának visszahozott töredékét az újabban gyűjtött anyaggal együtt 1726-ban felleltározták, ebben az 1314 kötetet regisztráló leltárkatalógusban⁴¹ könyvünk nem szerepel. És nem találjuk a XVIII. század folyamán készített leltár- és szakkatalógusokban sem egészen a század végéig. 1797-ben bukkan fel először a már 9713 kötetet tartalmazó katalógusban,⁴² s ettől kezdve minden katalógusban megtaláljuk. Feltételezésünk szerint 1790 és 1797 között került a kollégiumi könyvtár állományába, SZOMBATHY Jánosnak a század végén elkezdett s nagy intenzitással, sok ötlettel végzett gyűjtő és gyarapító munkássága során, aki mint könyvtáros a régi magyar könyvek összegyűjtésében igen sokat és eredményesen fáradozott.⁴³

A fentiek alapján az a véleményünk, hogy bár könyvünk a gyulafehérvári fejedelmi könyvtár pusztulása előtt kikerülhetett annak állományából, vagy a pusztításkor, mivel nem égett el, valaki magához vette, de egyelőre Erdélyben maradt. A sérült előzéklapokon található possessor-bejegyzések is ezt bizonyítják.

Az általunk legrégebbinek tartott, valószínűleg harmadik személy által írt bejegyzésnek az első előzéklapon nincs dátuma: „Generose Domino Viro Clarissimus vir Georgius Franck”. Elképzelhető, hogy Georgius FRANCK annak a

³⁸ SZINYEI Gerzson: *A sárospataki főiskolai könyvtár története*. Sp. 1884. 7–8. l. — VISEGRÁDI János: *A kegyesrendiek sátoraljaújhelyi házikönyvtárának ismertetése*. Sátoraljaújhely, 1910. 15–17. l.

³⁹ SZINYEI Gerzson: *A sárospataki főiskolai könyvtár története*. Sp. 1884. 8–21. l.

⁴⁰ VISEGRÁDI János: *A kegyesrendiek sátoraljaújhelyi házikönyvtárának ismertetése*. Sátoraljaújhely, 1910. — *A Sárospataki Főiskolai Könyvtárnak Palcsics János által elvett könyvei 1686. dec. 7.* = Sárospataki Ref. Lapok. 1909. 499–500. l. — *A Sárospataki Ref. Főiskolai Könyvtár Debrecenbe vitt könyvei közül visszaadatott 5 könyv*. Kézirat. Kt. 1146/2. — *A Marosvásárhelyi Kollégiumi Könyvtár története*. = A Marosvásárhelyi Főtanoda értesítője, 1876/1877.

⁴¹ Nomina et ordo librorum ut et aliorum instrumentorum, quae in bibliotheca ill. collegii ref. s. patachiensis ab anno 1726, 8. octobris inventatur... Kt. 1146/1.

⁴² Catalogus librorum bibliothecae publicae ill. collegii ref. s. patakiensis secundum pluteos concinnatus. Ao. 1797. Kt. 1179., valamint: A Sáros-Pataki Ref[orm]ajta Anya-Oskola Magyar Könyvesházának Lajstroma. Készült 1797 esztendőben, megújított 1799-ben October havában. Kt. 1174.

⁴³ BARCZA József: *Szombathy János*. = A Könyvtáros. 1963. Október. 595–597. l.

FRANCK Bálintnak volt a fia, vagy atyjafia, akit 1645-ben I. RÁKÓCZI György nevezett ki nagyszebeni királybíróvá.⁴⁴ Ha ez bizonyítható volna, azért lenne érdekes, mert JAKÓ Zsigmond szerint a közelgő tatárok elől Taraczközi főkáptalan a levéltári anyaggal együtt könyveket is menekített Szebenbe.⁴⁵

A harmadik előzéklap rectóján, szintén dátum nélkül a következő bejegyzés olvasható:

„Ex donatione Spectabilis a generosi Dni Mathei Antos de Reth pro nunc suae Celtitudinis in Hunyad Provisori Dignissae possidet Stephanus Várallyai Pastor Ecclae Ref. Hunyadiensis.”

Valószínűleg FRANCK Georgiustól került könyvünk RÉTHI ANTOS Mátéhoz, aki valamivel 1688 előtt ajándékozta VÁRALLYAI István vajdahunyadi református lelkésznek. Ez utóbbi 1712–1713. években Hunyad megye esperese volt⁴⁶ s vagy testvére, vagy távolabbi rokona VÁRALLYAI Dánielnek, aki az 1680-as évek elején, 1686-ig APAFY Mihály fejedelem udvari papjaként működött.⁴⁷ Valószínűleg VÁRALLYAI István írta be a negyedik előzéklap sérült rectójára 1688-ban I. APAFY Mihály felesége, BORNEMISSZA Anna halálával kapcsolatos, pontos adatokat tartalmazó fakult sorokat:

„Anno 1688 die 5 Augusti reggeli tiz óra tájban halt meg az boldog emlékezetű jó asszonyunk Bornemissza Anna ó Nga Ebesfalván, az időknek szorongattatásihoz képest temettetett el Almakeréken az Szász templomban in Anno 1688 die 8 Septembris. Ebesfalván Praedicallot Tiszt és Tudós Nagyári Joseph ur az ó Ngok Udvari Praedicatorok ugyan udvarnál perorált Ti és Tudós Pataki István ur az kolosvári Református Collegiumnak Professora, ugyanaz nap Almakeréken Predicállot Tiszt és Tudós Püspök Horti István ur Perorált peniglen az Isteni tudománynak Tiszt Dési Márton Theológiának hűséges professzora. hintókkal Urak és Fő rendek. Isten nyugossa meg az jó Fejedelem asszonyunkat.”

VÁRALLYAI István után KÖRMENDI István, illetve SALLAI István a könyv tulajdonosa, akiktől a második előzéklap ugyancsak sérült rectóján a következő bejegyzésekkel került Marosvásárhelyre a Sárospatak-(Gyulafehérvári)-Marosvásárhelyi kollégiumba:

„Ex libris Stephani Körmendi Comparantis In III. Coll. SPMV. Anno 1723. Die 5 Junii, Cujus Synb. Non est Currentis neque volentis sed miserentis Dei. Roma 9.”

Valószínűleg a könyvtáros tájékozatlanságát korrigálja a második előzéklap versóján több mint egy évvel későbbi újabb bejegyzés:

„Ex libris Stephani Sallai Comparantis In Illustri Coll. Agropolitano Ao 1724 Die 29 Novembr.”

Annak már semmi nyomát sem találjuk se az előzékeken, se a könyvben, hogy meddig maradt könyvünk Erdélyben, közelebről Marosvásárhelyen, hogyan és mikor került el onnan. Csak annyit tudunk, amit már korábban is

⁴⁴ *Történelmi Társ.* 1890. 201–202. 1.

⁴⁵ JAKÓ Zsigmond: *A Bethlen kollégium könyvtárának kezdetei és első korszaka (1622–1658)*. – *Korunk Évkönyve*. 1973. Kolozsvár. 89–100. 1.

⁴⁶ *Az Erdélyi Református Anyaszentegyház névkönyve*. Kolozsvár, 1863. 24. 1.

⁴⁷ ZOVÁNYI Jenő cikkei a „Theológiai Lexikon” részére a Magyarországi protestantizmus történetéből. *Kézirat gyanánt*. Bp. 1940. 510. 1.

említettünk, hogy 1797-ben szerepel először a sárospataki református kollégium könyvtárának leltárkatalógusában. Szerzeményezési adatokat eddig nem sikerült találnunk.

BETHLEN Gábor könyvét a pataki Nagykönyvtár ma is egyik legértékesebb könyvének tekinti. A közelmúltban szerény keretek között meginduló restaurálások során az első könyv volt, amit az állományból restauráltatott. A munkát FABRO József, a Képzőművészeti Gimnázium Könyvkötészeti Tagozatának akkori vezetője, 1956-ban igen nagy gondossággal, szeretettel és hozzáértéssel, sikeresen végezte el.⁴⁸

„Habent fata sua libelli”!

MIHÁLY SZENTIMREI

Ein Teil der fürstlichen Bibliothek Gábor Bethlen's in Sárospatak

Die fürstliche Bibliothek in Gyulafehérvár, die Gábor Bethlen im Anfang des XVII. Jahrhunderts gegründet hat, war eine der reichhaltigsten ungarländischen Bibliotheken jener Epoche. Sie wurde fast vollständig vernichtet, als die türkisch-tatarischen Armeen die Stadt 1658 und 1661 zerstört hatten. Bloss wenige Exemplare des Bibliothekbestandes haben die Katastrophe überlebt. Zwei derselben sind in Verwahrung der Universitätsbibliothek in Kolozsvár, und eines befindet sich in der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Ein fragmentarischer Band wird in der Bibliothek »Lajos Ernst«, und ein weiteres Exemplar in Sárospatak verwahrt.

Die Bibliothek Gábor Bethlen's hat nie aufgehört die ungarische bibliotheksgeschichtliche Forschung zu interessieren. Ihre Zerstörung hat eben weitgehend dazu beigetragen, dass sich die Forschung bemüht, auch die geringsten Angaben und gegenständlichen Reliquien, die mit der Bibliothek zusammenhängen, aufzufinden und zu registrieren.

Diese Arbeit beschäftigt sich mit dem Exemplar, der Bibliothek Bethlen's das bisher seiner Bedeutung nicht entsprechend erörtert und auch ungenügend gewürdigt wurde, und ist in der grossen Bibliothek des Reformierten Kirchendistrikts — vorher Reformiertes Kolleg zu Sárospatak genannt — aufbewahrt. Die Bedeutung dieses Exemplars für die Buch- und Bibliotheksgeschichte, und auch die Geschichte der Buchbindergerbe besteht darin, dass der Einband, den der Compactor ausschliesslich für die fürstliche Bibliothek entworfen und auch gefertigt hat, verhältnismässig unversehrt erhalten wurde.

Das Buch enthält die anlässlich des Begräbnisses der Gemahlin Gábor Bethlen's gehaltenen Grabreden, die Trauergedichte und die kurze Beschreibung der Vorgänge des Begräbnisses. Der Einband ist mit Handvergoldung geziert, trägt das »Super ex Libris« des Fürsten, es ist ein Ganzledereinband, und verrät nicht nur die hohen Ansprüche des Gründers und Vermehrsers der fürstlichen Bibliothek, sondern zeugt auch für die hohe handwerkliche Geschicklichkeit des Buchbindermeisters. Das Exemplar ist ausserdem das Dokument einer solchen Epoche der ungarischen Buchbinderkunst, von der wir bisher so informiert waren, dass sie keinen originellen ungarischen Buchbinderstil produziert hatte.